

- регіональна економіка» / Д.Я. Книш. – Львів, 2006. – 22 с.
24. Коваленко Н.М. Впровадження кластерної моделі розвитку молокопереробних підприємств харчової промисловості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Н.М. Коваленко. – Київ, 2011. – 24 с.
25. Кропельницька С.О. Фінансово-економічні засади формування та функціонування нових виробничих систем (кластерів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / С.О. Кропельницька. – Тернопіль, 2006. – 25 с.
26. Пашкевич М.С. Наукові засади регулювання регіональної економіки : монографія / М.С. Пашкевич. – Дніпропетровськ-Донецьк : НГУ, 2012. – 790 с.
27. Подсолонко М.В. Актуалізація маркетингу в кластерній організації рекреаційного підприємництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (підприємства туристично-рекреаційного комплексу)» / М.В. Подсолонко. – Сімферополь, 2010. – 20 с.
28. Хмара М.П. Розвиток високотехнологічних кластерів у Європейському Союзі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к-та. екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / М.П. Хмара. – Київ, 2010. – 23 с.

УДК 339.137

Паук М.І.
здобувач

Міжнародного університету бізнесу і права

ВИКОРИСТАННЯ СВІТОВОГО ДОСВІДУ ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В ТУРИСТИЧНИЙ СЕКТОР

Стаття присвячена комплексному дослідженню використання світового досвіду залучення інвестицій в туристичний сектор економіки. Визначено основні напрямки участі держави в інвестиційному процесі, які націлені на розвиток туристичної сфери. Сформовано висновки про можливість застосування зарубіжного досвіду, адаптуючи їх з урахуванням історичних, соціально-економічних, культурних та природно-географічних умов України.

Ключові слова: інвестиції, інвестиційна привабливість, туристичний сектор, національна економіка, інтеграція.

Паук М.И. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МИРОВОГО ОПЫТА ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В ТУРИСТИЧЕСКИЙ СЕКТОР

Статья посвящена комплексному исследованию использования мирового опыта привлечения инвестиций в туристический сектор экономики. Определены основные направления участия государства в инвестиционном процессе, нацеленные на развитие туристической сферы. Сформированы выводы о возможности применения зарубежного опыта, адаптируя их с учетом исторических, социально-экономических, культурных и природно-географических условий Украины.

Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная привлекательность, туристический сектор, национальная экономика, интеграция.

Pauk M.I. USE OF GLOBAL EXPERIENCE ATTRACTING INVESTMENT IN TOURISM SECTOR

The article is devoted to the complex research use of global experience to attract investment in the tourism sector. The main directions of state involvement in the investment process, focused on the development of tourist areas. Formed conclusions about the possibility of adapting their foreign experience, taking into account the historical, socio-economic, cultural and natural and geographic conditions of Ukraine.

Keywords: investment, investment attraction, tourism sector, the national economy, integration.

Постановка проблеми. Туризм у багатьох країнах світу є пріоритетним напрямом розвитку національної економіки. Постійно зростаючі прибутки від міжнародної туристичної діяльності вже сьогодні становлять одну з найбільш значних частин «невидимого експорту». Зростання рівня конкуренції на світовому ринку туристичних послуг створює умови, за яких країни світу все більше уваги приділяють розвитку туризму.

Використання в Україні світового досвіду залучення інвестицій в туристично-рекреаційному секторі надасть можливість використати на практиці можливі форми розвитку даного сектору, адаптувати їх з урахуванням історичних, соціально-економічних, культурних та природно-географічних умов нашої держави. Саме цим пояснюється актуальність теми статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Досвід залучення інвестицій в туристично-рекреаційному секторі було розкрито в ряді досліджень, серед яких роботи Бойко Є.О., Гостевої Н.П., Довбенко О.М., Іртищевої І.О., Мігуценко Ю.В., Приварникової І.Ю.,

Свиридової Н.Д., Стойка В.О. та ін. Проте, незважаючи на значні розробки у цьому напрямку, виникає потреба у більш детальному дослідженні використання світового досвіду залучення інвестицій в туристично-рекреаційний сектор економіки.

Формування цілей статті. Метою статті є комплексне дослідження використання світового досвіду залучення інвестицій в туристично-рекреаційний сектор економіки.

Виклад основного матеріалу досліджень. Розвиток туристичної галузі є важливою складовою піднесення економіки більшості країн світу. Туристичний комплекс (такі його складові, як засоби розміщення, транспорт, об'єкти харчування, розважального, пізнавального, ділового, оздоровчого, спортивного та іншого призначення) здатний зробити значний внесок у збільшення виробництва валового внутрішнього продукту (ВВП) при відносно невеликих капітальних затратах та нетривалих термінах окупності. Крім того, прискорений розвиток туристичної сфери може сприяти динамічному розширенню внутрішнього ринку як основи стабільного економічного розвитку у регіоні

[10]. За останні 5 років туризм перетворився на потужну галузь світової економіки. За даними Всесвітньої Туристичної Організації (ЮНВТО), туристична індустрія виробляє 10,9% світового валового продукту та значну частину ВВП багатьох держав світу.

Створення рекреаційно-туристичного господарства сприятиме: інтеграції підприємств різних галузей, що здійснюють свою діяльність у сфері рекреації та туристичного бізнесу; розвитку відповідного сектора економіки як ефективною складовою господарського комплексу курортного міста; удосконаленню системи управління цим сектором [1].

У деяких країнах розвиток сфери туризму зосереджено в руках державних відомств, наприклад, в Єгипті, Туреччині, Мексиці, Тунісі, де держава регулює туристичну галузь з допомогою відповідного міністерства, що контролює діяльність усіх підприємств даного спрямування. Для цього значні фінансові вкладення здійснюються в туристичну індустрію, зокрема в рекламну і маркетингову діяльність, туристичну інфраструктуру тощо [2] Уряд Єгипту, наприклад, необхідні кошти на реалізацію інвестиційних проектів, рекламу, маркетингові дослідження виділяє з державного бюджету. Для цієї країни туризм є одним з найважливіших джерел іноземної валюти.

Розвинені країни світу вже напрацювали значний досвід податкового стимулювання іноземного інвестування. Система оподаткування в цих країнах побудована таким чином, щоб постійно заохочувати інвесторів. Ефективними засобами податкового стимулювання розвитку туризму та активізації інвестиційної діяльності в туристичній сфері в різних країнах є: знижений податок на додану вартість (Польща, Швейцарія, Німеччина, Люксембург, Греція) або його відсутність для підприємств готельної та туристичної сфери (Хорватія, Білорусь); надання безвідсоткових кредитів на будівництво готелів та туристичних об'єктів (Туреччина, Єгипет, Туніс); пільгові ставки амортизаційних відрахувань (Польща, Іспанія, Греція); митні пільги на ввіз обладнання для готелів і туристичних транспортних засобів; надання в оренду земельних ділянок під будівництво готельних комплексів на довготривалий термін за символічну плату (Туреччина, Єгипет, Туніс, Кіпр); звільнення новостворених підприємств від оподаткування на 5 років (Туреччина); податкові канікули [3].

На нашу думку, цікавим для України є досвід розвитку курортів Болгарії та залучення іноземних інвестицій в їх інфраструктуру. Зокрема, курорт Албена, який є першим приватним курортом в країні, приватизований як єдиний локальний туристично-рекреаційний комплекс, що має цілий ряд переваг:

- 1) європейську якість сервісу;
- 2) зосередження капіталу і легкість розпорядження ним у межах курортного комплексу;
- 3) зважену політику, яка спрямована на поліпшення комфортності відпочинку, і комплексний підхід до її реалізації;
- 4) власну внутрішню туристичну інфраструктуру;
- 5) відокремлені системи забезпечення;
- 6) власну транспортну мережу.

Основними пріоритетами холдингу є розвиток туристичної галузі, представленої АТ «Албена», АТ «Соколец-Боровець», АТ «Хемустурист». АТ «Албена» є власником і менеджером курортного комплексу Албена, а з 2001 р. і мажоритарним акціонером Міжнародного центру молоді Приморсько.

Як було зазначено в перевагах створення курортного комплексу, ефективність функціонування

даного комплексу пов'язана з реалізацією крупних комплексних інвестиційних проектів. Такі проекти стосуються спортивної, розважальної, лікувально-оздоровчої, конгресної бази курорту, зокрема побудови нових басейнів, тенісних кортів, розважальних комплексів, ресторанів, дискотек, оздоровчих центрів, конгрес-холів та залів [8]. Особливістю інвестування є також те, що АТ «Албена» бере кредити у провідних іноземних компаній на реалізацію проектів з удосконалення готелів та інфраструктури загалом, а потім віддає ці кредити протягом 2-3 років, надаючи туристичні послуги. Ця схема є цікавою і досить перспективною для України, особливо для розвитку туристичної інфраструктури невеликих бальнеологічних та гірськолижних курортів, які потребують вкладання інвестиційних коштів не лише в будівництво готелів та розважальних закладів, але і в розвиток загальної інфраструктури курортів.

Створення холдингових структур в Україні на зразок АТ «Албена Інвест Холдинг» об'єднало б представників різних галузей та сфер діяльності, активізувало б інвестиційну діяльність та розвиток невеликих курортних містечок, перетворило б їх на локальні туристично-рекреаційні комплекси, спроможні надавати комплексні туристичні, оздоровчо-реабілітаційні, розважальні, спортивні та конференційні послуги.

Міжнародний туризм в Болгарії став пріоритетною галуззю економіки зовсім недавно, але має довгу й багату історію. З середини 50-х років почалася розбудова морських курортів Золоті Піски та Сонячний Берег, десять років потому – Албени, гірських курортів Боровець, Пампорово. У 2001-2002 рр. в Болгарії були здійснені значні інвестиції низкою німецьких туроператорів в галузь туризму, а саме в болгарські готелі з метою підвищення їх категорії і покращення послуг.

Особливістю німецьких іноземних інвестицій в готельний сектор Болгарії є те, що німецькі громадяни отримували прибутки від капіталовкладення у вигляді можливості безкоштовного або пільгового відпочинку в цих готелях. Іноземні компанії проявляють значну зацікавленість інвестуванням у болгарський туризм. Визначною особливістю розвитку туристичної галузі Болгарії є інвестування у визначені курорти і створення корпорацій та холдингів для покращення інфраструктури цих курортів. За 2001 р. міжнародний туризм у Болгарії утвердився як експортна галузь № 1 у національній економіці. Туристична індустрія Болгарії має дохід, починаючи з 2000 р., більш ніж 1 млрд. євро на рік. Йде процес реконструкції готелів, будуються нові, сучасні будівлі, створюється інфраструктура туристичного бізнесу високого класу [6].

Цікавим є приклад Великобританії, де існує державна структура, що займається дослідженнями туристичного ринку та рекламно-інформаційною діяльністю, пропагуванням Великобританії як туристичної країни на світовому ринку. Її складовою є мережа з 70 туристичних представництв Великобританії у різних країнах світу, що є найперспективнішими ринками для реалізації британського турпродукту. З державного бюджету виділяється 80 млн. фунтів стерлінгів на рік для проведення ринкових досліджень, рекламно-маркетингової діяльності, у тому числі участі у міжнародних туристичних салонах, ярмарках, виставках і біржах, видання рекламно-інформаційної продукції різними мовами, а також утримання закордонних туристичних представництв [4]. Отже, без державних вкладень розвиток туризму

неможливий, при цьому вкладення є, по суті, не витратами, а інвестиціями. Аналіз проведених у Великобританії маркетингових досліджень свідчить, що 1 фунт стерлінгів, вкладений у туризм, дає 27 фунтів прибутку від кожного туриста, що відвідує країну, з них 4 фунти повертаються до державного бюджету у вигляді податків [13].

Перші прояви туристичного бізнесу з'явилися в Польщі ще в 70-80-і роки після відміни військового стану. Польща має хороші природні й культурні туристичні ресурси, які можна з успіхом використати у майбутньому для розвитку туризму. Розвитку туристичної галузі в Польщі сприяли такі чинники: створення департаменту туризму при Міністерстві економіки (займається формуванням загальної економічної стратегії Польщі в сфері туризму), Польської туристичної організації (займається популяризацією туризму в регіонах), Інституту туризму (займається вивченням туристичного ринку та його можливостей), Польської туристичної палати (об'єднання туристичних бюро); 7-відсотковий податок на туристичну діяльність при 22% оподаткування інших видів бізнесу; фінансова підтримка Європейського Союзу в рамках спеціальних програм на розвиток галузевої інфраструктури у 1993-1994 рр.; зацікавленість польським ринком всесвітньовідомими в світі туристичними агентствами (TUI, Neckermann, Scan Holiday, Wing та ін.); використання коштів з місцевих бюджетів, які надходять від комерційної діяльності регіонального бізнесу на промоцію регіону та покращання інфраструктури [6].

За останні 10 років спостерігається значне економічне зростання у таких країнах, як: Єгипет, Туніс, Туреччина, Іспанія, Бразилія, Куба, Філіппіни, Йорданія і багато інших. Згідно з проведеними аналізами, економічний розвиток цих держав відбувався, в першу чергу, завдяки розвитку туристичної сфери. Так, за даними ВТО, загальна сума туристичного експорту у 2005 р. перевищила \$800 млрд., а це 6% загальносвітового експорту товарів та послуг, що зіставно з експортом автомобілів та хімічної промисловості. За темпами зростання туристичних витрат перше місце у світі посідають країни Африки (+7,8%), далі Близького Сходу (+5,8%), Азії та Тихого океану (+4,5%), Америки (+4,3%), потім Європи (+2,3%). Окрім того, африканські держави очолюють і рейтинг показника обсягів міжнародних туристичних потоків. Загальний показник зростання в'їзного туризму по регіону склав 10%. Протягом останніх 5 років доходи від туризму в Африці збільшилися у 2 рази: з \$10,5 млрд. до \$21,3 млрд.

Прикладом успішного фінансового інструменту впливу на розвиток туристичного комплексу є спеціальні економічні зони туристсько-рекреаційного типу (СЕЗ ТР). СЕЗ ТР вважається частина території країни, на якій встановлений спеціальний режим господарської діяльності, особливий порядок застосування та дії законодавства. Необхідно зазначити, що в Африці, наприклад, існує 66 економічних зон, завдяки чому і відбулося активне економічне зростання у багатьох країнах цього континенту [12].

Значного розповсюдження СЕЗ ТР набули в другій половині ХХ ст. Нині функціонують такі відомі туристичні курорти, як: Хургада (Єгипет), Сусс та Зарзіс (Туніс), Кіш (Кенія), Анталія (Туреччина), Барселона (Іспанія), Амазонія (Бразилія), Дубаї (ОАЕ), о-ви Батаан (Філіппіни), Акаба, Тала Бей (Йорданія) і багато інших, які продемонстрували найбільший розвиток завдяки пільговій політиці влади країн щодо туристичної галузі. Саме пільго-

вий режим, який формують зовнішньоторговельні, фіскальні, фінансові та адміністративні пільги, був спрямований на те, щоб забезпечити не лише вільний рух туристських потоків, але й капіталів, робочої сили, грошових ресурсів. Зокрема, завдяки:

1) наданню відстрочки зі сплати ПДВ на імпортоване обладнання було створено в ОАЄ мережу з 200 готелів з першокласним обслуговуванням. А уряд Тунісу дозволив здійснювати іноземні інвестиції в туризм без усіляких обмежень, в результаті чого в 1996 р. повністю або частково іноземці почали фінансувати будівництво 156 готелів. Це складає майже 26% всіх готельних можливостей країни;

2) запровадженню адміністративних пільг в ОАЄ (мінімізація бюрократичних процедур; можливість іноземним громадянам мати 100% власність на існуючу в СЕЗ компанію; спрощений порядок отримання віз для власників та працівників компанії) були сформовані сприятливі умови для розвитку іноземних компаній на території даної країни. Так, свої представництва в Дубаї відкрили близько 1700 компаній різних галузей економіки з 80 країн [7];

3) організації урядом Тунісу туристичних шкіл в кожному з курортних регіонів було запроваджено підготовку кадрів для галузі. Крім того, держава оплачує навчання, а також проживання в гуртожитках усіх бажачих навчатися. Дана державна субсидія сприяла зниженню рівня безробіття в країні, що в свою чергу призвело до підвищення життєвого рівня населення не тільки регіону, але й країни в цілому. В сфері обслуговування Тунісу зайнято майже 36% економічно активного населення [11];

4) ініційовано урядом Туреччини пільгових позик – 50% загальної суми капіталовкладень фірм у маркетинг, дослідження і розвиток туризму, охорону навколишнього середовища – на даний час курорти Туреччини є одними з найбільш відвідуваних іноземними подорожуючими громадянами. Піднесення туризму в Туреччині дозволяє країні збільшувати свій бюджет за рахунок іноземної валюти, розвивати інфраструктуру ринку, підтримувати зв'язки з іншими країнами і тим самим поліпшувати економіку країни [5];

5) створенню Dubai Health Care City (містечко з охорони здоров'я Дубаї), де функціонують виключно компанії з наданням рекреаційних та медичних послуг, відбувся значний науково-технічний розвиток даної країни в напрямку туризму та медицини. Адже це дало можливість компаніям практично всіх країн світу бути представленими у даній СЕЗ.

Організація СЕЗ ТР дає змогу збільшити залучення іноземних інвестицій в реальний сектор економіки регіонів, а, отже, сприяє зростанню економічної активності, збільшенню інвестицій, зайнятості, міжнародної торгівлі тощо. В довгостроковому аспекті СЕЗ ТР є центрами запровадження передових технологій, регіонального розвитку та формування ефективних господарських зв'язків. Близько 20 років функціонують філіппінські зони і впродовж усього періоду залишаються стратегічним інструментом економічного розвитку країни. Завдяки ефективному функціонуванню СЕЗ обсяг інвестицій щорічно збільшується майже на 160%. Крім того, статистика свідчить, що поява 5-ти робочих місць в СЕЗ опосередковано призводить до створення ще 8-ми місць поза межами СЕЗ. Середньорічний темп зростання зайнятості на Філіппінах складає 35%.

Поява перших СЕЗ в ОАЄ у 1995 р. дало наступний результат: значно зросла співпраця з іноземними корпораціями, збільшився обсяг прямих інвестицій, відбулося піднесення рівня інфраструктури.

У результаті масштабних капіталовкладень в останні роки в структурі ВВП зростає частка торгівлі та туризму – 12%. Туризм став однією з головних статей виробництва валового продукту ОАЕ після нафтодобувної галузі. Необхідно зазначити, що темпи туристичних потоків щорічно стабільно зростають. Так, середня завантаженість курортів у 2003 р. складала 70%, через рік була доведена до 82%, а в 2005 р. всі місця в готелях були зайняті. Уряд ОАЕ має перспективні плани щодо СЕЗ «Дубаї» і, зокрема, до 2010 р. планується залучити 10 млн. туристів та більше 40 млн. – в 2015 р.

Отже, запорукою ефективного функціонування СЕЗ повинно стати раціональне визначення розміру СЕЗ, що зменшить початкові капіталовкладення на створення інфраструктури та полегшить організацію управління економічною зоною; з метою уникнення необґрунтованого поширення пільг на всі види діяльності чіткі вимоги, щодо спеціалізації СЕЗ; мінімізація бюрократичних чинників; стабільне та прозоре законодавче регулювання, що дасть змогу значно усунути корупцію та зловживання пільгами, а в майбутньому і зберегти авторитет держави серед іноземних інвесторів [12].

Туристична політика Туреччини позначилася підвищенням конкурентоздатності національного турпродукту та зростанням попиту на світовому туристичному ринку, що забезпечило країні одні з найвищих у світі темпів зростання. Країна за розмірами прибутків від туризму в національному бюджеті піднялася на 18 місце у світі, а її частка у світовому туристичному процесі становить 2%. Туризм у Туреччині існував завжди, але кваліфіковані фахівці прорахували й продовжують далі прораховувати перспективи не лише пляжного, а й позапляжного відпочинку, зважаючи на численні термальні джерела, релігійні святині, різноманітність природи. До переліку новачків увійшли зимові та повітряні види спорту, яхтовий, підводний, спелеологічний, оздоровчий і безліч інших напрямків туризму, включаючи навіть спостереження за птахами в природних умовах, яких тут налічується 450 видів. За новим планом розвитку галузі на 20 років, прийнятим 2006 року, посилена увага приділятиметься тим регіонам, які наділені іншими, не морськими принадами [9].

Аналіз, проведений Всесвітньою Туристичною Організацією, свідчить, що в більшості країн світу державна туристична політика впроваджується безпосередньо через центральні органи виконавчої влади – національні туристичні організації, інші інститути, а також опосередковано за допомогою правових важелів, підтримки туристичної інфраструктури і міжнародної політики.

Висновки. Розглянувши приклади країн, що мають позитивний досвід у залученні інвестицій в туристичний сектор, можна виділити деякі рекомендації для України: податкові канікули; зниження ПДВ; надання кредитів на будівництво готелів та туристичних об'єктів під невеликий процент; потенційних інвесторів на певний період звільняти від податків на землю; доцільно розробити «Стратегію

просування національного туристичного продукту за кордоном»; забезпечити розвиток туристичної інфраструктури (електроенергія, зв'язок, воду, якісні дороги та ін.); створення сприятливої нормативно-правової бази для приваблення на туристично-рекреаційний ринок всесвітньовідомих готельних мереж; надання можливості пільгового або безкоштовного відпочинку інвесторам; розвиток сільського зеленого туризму, який є одним із пріоритетних напрямків туристичної діяльності.

Використовуючи світовий досвід залучення інвестицій в туристичний сектор, необхідно враховувати, що позитивні тенденції в розвитку даного сектору будуть вирішені при належній державній підтримці та наявності механізмів комплексного підходу до управління національним туристичним продуктом на внутрішньому і міжнародному ринках туристичних послуг.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бойко Є.О. Удосконалення державного управління рекреаційного бізнесу / Є.О. Бойко // Якість економічного розвитку: глобальні та локальні аспекти : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. 24-25 травня 2012 р. м. Київ. – С. 30-32.
2. Гостева Н.П. Механізми реалізації державної політики в галузі туризму / Н.П. Гостева [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/gostjeva2.htm.
3. Довбенко О.М. Податкове стимулювання інвестицій в туристичний комплекс України / О.М. Довбенко // Електронна туристична бібліотека [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tourlib.net/statti_ukr/dovbenko3.htm.
4. Іртищева І.О. Формування державної інвестиційної політики України в умовах неоліберальної моделі глобалізації / І.О. Іртищева, Т.В. Стройко // Науковий вісник Херсонського державного університету Вип. 2. – Херсон, ХДУ. – 2013. – С. 38-45.
5. Инвестиционная политика Турции [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.zarubeje.com>.
6. Мігущенко Ю.В. Досвід трансформації туристичної галузі в окремих країнах Центральної та Східної Європи для України / Ю.В. Мігущенко // Проблеми й перспективи розвитку співробітництва між країнами Південно-Східної Європи в рамках Організації Чорноморського економічного співробітництва. – 2007. – С. 667-673.
7. ОАЭ: характеристика свободных экономических зон и коммерческих групп, действующих на территории ОАЭ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://catalog.fmb.ru/uae7>.
8. Офіційний сайт ВАТ «Албена» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.albena.bg>.
9. Приварникова І.Ю., Використання іноземного досвіду залучення інвестицій в розвиток туристичної інфраструктури АР Крим / І.Ю. Приварникова, І.А. Крутіна // Економіка Крима. – № 1(38). – 2012. – С. 113-116.
10. Свиридова Н.Д. Объекты инвестирования в сфере туризма региона / Н.Д. Свиридова // Бердянск, 2005 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ariu.berdyansk.net/>
11. Свободные экономические зоны Туниса: новые инвестиционные возможности [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nalogi.net>.
12. Спеціальні економічні зони туристсько-рекреаційного типу: світовий досвід [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://love-guru.ucoz.net/news/2014-01-15-144>.
13. Стойка В.О. Зарубіжний досвід інвестиційної політики в туристичній галузі та можливості його застосування / В. О. Стойка // Економічний простір 2011. – № 45. – С. 94-106.